

Náboženská výchova v rodině z pohledu současné náboženské pedagogiky

Noemi BRAVENÁ

Abstrakt

Článek reflektuje specifika náboženské výchovy v rodině a vyvozuje závěry pro katechety a náboženské pedagogiky. Je reflektován pojem současná rodina a svět dítěte a výzvy pro náboženskou výchovu. Na konkrétních ukázkách z rozhovorů s dětmi jsou představeny nové problematiky náboženské pedagogiky (porozumění dětským výrokům, hybridní myšlení, slučování křesťanské a každodenní reality dítěte aj.).

Klíčová slova: náboženská výchova, dítě, řeč, výrok, hybridní myšlení, náboženský jazyk jako cizí jazyk

Abstract

The article deals with the specifics of religious education in the family and draws conclusions for catechists and teachers of religion. The concept of the current family and the world of the child and the challenges of religious education are discussed. New problems of religious education (for example, understanding children's statements, hybrid thinking, a combination of the child's Christian and everyday realities) are presented on specific examples from interviews with children.

Keywords: religious education, child, statement, hybrid thinking, religious languages as foreign language

Na základě vlastních nebo zprostředkovaných zkušeností si utváříme konkrétní představu o tom, jak náboženská výchova v rodině může probíhat.²³ Setkáme-li se při katechezi nebo náboženské výuce s dětmi, jsme svědky určitého stavu

²³ Tento příspěvek vznikl v rámci řešení projektu PRVOUK P01 a PROGRES Q01: „Teologie jako způsob interpretace historie, tradic a současné společnosti“ na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Text článku vyšel v církevním sborníku, který není zařazen do žádné vědecké databáze, nicméně tento text obsahuje původní výzkum. Viz Noemi BRAVENÁ, Náboženská výchova v rodině a svět dítěte, in: Mariusz KUZNIAR - Tereza MYSLILOVÁ, *Rodina a její role v náboženské výchově, X. celostátní katechetický kongres Třešť 26. - 29. 10.2016*, Praha, ČBK, 2017, 125-138.

dlouhodobého procesu všeobecné i náboženské socializace, která je pro každé dítě specifická. Nemáme před sebou dítě jen s konkrétním biologickým nebo duchovním věkem, ale máme před sebou v jednom dítěti celý svět složený z myšlení, jednání, předporozumění, naučených rituálů a sebezpetí konkrétního dítěte.

Současná rodina

Často slyšíme, že náboženská výchova v rodině je důležitá. Rodiče jsou prvními vychovateli²⁴ a kněží, katecheti nebo náboženští pedagogové často u rodičů ze svého sboru (farnosti) předpokládají, že s dítětem rodiče o víře „nějak“ hovoří, a proto dítě základní informace má. Když ještě použije správná „církevní slova“, proč by to neznalo! Toto je jeden z chybných předpokladů všech dospělých. Zeptáme-li se studenta na vysoké škole, co znamená být věřící, většinou řekne: „věřit v Boha“. Ale v Boha věří kde kdo. Nejdůležitější sdělení křesťanského kérymatu dokáže z těchto studentů říct málokdo.

Dá se předpokládat, že se v každé věřící rodině verbalizují transcendentní obsahy a prožívá určitým způsobem spiritualita. Víme však také, že výzkumně je toto téma zcela nové.²⁵ Velmi často se v praxi předpokládá, že děti mají být především ve sborech nábožensky vedeny, ale že není zase až tak podstatné s jakými znalostmi a z jakého prostředí ke katechetům a náboženským pedagogům přicházejí. Současná světová náboženská pedagogika upozorňuje na fakt, že svět dítěte je velmi pestrý a že každé dítě má určitě prekoncepty (první představy) o pojmech, které si vytváří spolu s osvojováním mateřského jazyka a v rodině. Poznávat lépe rodiny ve sboru proto znamená lépe poznávat i dítě, které je nábožensky vzděláváno.

Jak ukazují rozhovory s rodiči, cítí se ve své výchovné činnosti často osamoceni. Tyto pocity může způsobovat několik skutečností:

- nedostatek znalostí: neumí adekvátně dítěti odpovědět na otázku, která se týká křesťanství;
- podceňování svých schopností: myslí si, že neumí dítěti adekvátně odpovědět;

²⁴ *Gravissimum educationis* (1965), čl. 3, 535, in: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Praha, 1994.

²⁵ Noemi BRAVENÁ, *Theologische Gespräche in der Familie*, in: Thomas SCHLAG - Hanna ROOSE - Gerhard BÜTTNER, *„Was ist für dich der Sinn?“: Kommunikation des Evangeliums mit Kindern und Jugendlichen*, Jahrbuch für Kinder- und Jugendtheologie, sv. 1, Stuttgart, Calwer Verlag, 2018, 78-91.

- chybějící pohotová reakce: např. na konkrétní slovní obrat dítěte (často použijí záchrannou větu: to se neříká nebo v toto nevěříme, protože jsme křesťané atd.);
- strach z toho, co vyslovují nahlas: sami možná poprvé slyší, jak jejich vlastní hlas o něčem hovoří a znejišťuje je to, často si myslí: „říkám to dobře?“, „co to vlastně říkám?“, „chtěl jsem to říci jinak, ale jak?;
- nedostatek podpůrných materiálů pro starší věkové skupiny: rádi by se s dítětem bavili o něčem konkrétním za pomoci didaktického materiálu, příp. často neví, co by ještě dalšího mohli dítěti zprostředkovat;
- dostatek podpůrných materiálů u mladší věkové skupiny: nejsou vedeni k tomu, jak materiály vybírat s ohledem na své děti;

Současná česká věřící rodina trpí jako každá jiná rodina nedostatkem času, nicméně je-li pro ni prioritou náboženská výchova dítěte, chce to činit zodpovědně. Co mohou katecheti nabízet ve svých sborech (farnostech)?

- Zjišťovat konkrétní podněty z praxe: vést rodiče k tomu, aby sami verbalizovali, co jim činí ve výchově jejich dětí problémy (ptát se jich, iniciovat setkání, dát možnost anonymnímu sdělení – např. vhozením podnětu na konkrétním místě, vytvořit diskuzní skupinu na facebooku apod.).
- Iniciovat odborná setkání na konkrétní podněty z praxe: ve spolupráci s místním kazatelem (duchovním) oslovit křesťanská centra, katechetická střediska, teologické fakulty, jednotlivé odborníky.

Dítě a náboženská výchova

Rodič

V každé věřící rodině se rodiče s větší či menší úspěšností pokouší o rozhovory s dětmi, v rámci kterých jim zprostředkovávají evangelium, vysvětlují svůj osobní vztah k Bohu a ukazují smysl křesťanské víry. Ale jak to vlastně začíná? Když se dítě narodí, nadšení střídá nevyspání a obavy z rodičovské role. Když rodič poprvé vysloví před dítětem něco, co má spojitost s vírou, uvědomí si – „tak už je to tady“ (možnost doprovázet své dítě v této oblasti, konečně mu povědět, co pro nás Pán Bůh a chození do církve znamená). Zároveň jej však napadnou i otázky, zda toho bude schopen a zda dítěti nějak neublíží. Rodiče cítí za tento rozvoj dítěte zodpovědnost a nadšeně přijímají, když dítě použije slova jako Bůh, besídka, mše, Noe apod. Mnozí kupují dětem převyprávěné biblické příběhy, misálky, zpěvníčky s písněmi, vodí je do církve, i na výuku náboženství. Po nástupu do školy se někteří zajímají o předmět náboženská

výchova a posílají je na křesťanské tábory. Zodpovědný rodič vyhledává podněty a příležitosti, o kterých je přesvědčen, že mohou dítěti ve věcech víry pomoci.

Má-li dítě otázky, dává si na odpovědích rodič záležet, protože v těchto chvílích vidí výchovnou příležitost, kterou nechce promarnit. Rodič v některých situacích postupuje spontánně a je také sám sebou mnohdy překvapen, co je schopen formulovat nahlas. Nadšení klesá přímo úměrně věku dítěte, protože rodič zjišťuje, jak nelehce se určité skutečnosti nejen vyslovují, ale i formulují. Mnohdy si řekne: „no, to jsem to tomu našemu potomkovi asi dobře nevysvětlil“. Také se mnohdy ptá sám sebe: „když to říkám, proč mi to dítě nerozumí a proč se ptá na to, co je jasné“ a „proč problematizuje to, kde problém není“? Tyto a podobné otázky odráží fakt, že rodiče nejsou zvyklí o otázkách, které trápí děti, hovořit a modifikovat je podle věku a znalostí dítěte, ale vybírají informace podle svého vlastního přesvědčení. Zde se ukazuje, že máme co do činění se složitějším výchovným fenoménem, než jsme si možná mysleli.²⁶

U předškolních a mladších školních dětí si rodič vystačí se svými znalostmi a dovednostmi, u starších dětí může propadnout zoufalství: „jak dítěti vysvětlit Boží trojici, lidství a božství Ježíše Krista“ apod.? Dospělý si při objasňování složitějších témat vypomáhá svou vlastní představou o těchto problematikách, které vysvětluje svým vlastním pojmoslovím. Pochybuje o sobě, ale nemá na výběr – didaktický materiál pro starší děti je nedostatečný, kazatel (duchovní) nebo katechetka je daleko a dítě ho přece v konkrétní chvíli vybízí k odpovědi – nemůže mlčet!

Všichni bychom si měli položit otázku, zda se dostatečně rodin ptáme, co ve výchově svých dětí postrádají a kde by rodiny přivítaly pomoc. Časová vytíženost nedovolí účastnit se pravidelných setkání, není však možné iniciovat kreativní odpoledne rodičů s dětmi, při kterých spontánně tyto problematiky vyplynou? Často čekáme na vhodnou příležitost, ale není např. brigáda, ples, zájezd nebo opékání buřtů u ohně také vhodnou příležitostí?

Dítě

Když náš starší syn řekl poprvé slovo Bůh, byl to velmi zvláštní pocit. Bylo to jako by ho už dávno znal: „Mami, to přece Pán Bůh všechno umí!“ Pak ale zazněla věta „Pán Bůh je zajíc“ a úžas vystřídalo nepříjemné překvapení. „Jak jen tohle dítě vůbec může říct? Vždyť to nikdo z nás takhle neřikal“, napadlo mě. Když si začneme všimnout toho, jak se děti náboženské pojmy učí používat,

²⁶ Noemi BRAVENÁ, Dítě teologem. Nábožensko-pedagogická reflexe dětského prožívání transcendence, in: Mireia RYŠKOVÁ - Mlada MIKULCOVÁ, *Myšlení o transcendenci*, Praha, Mervart, 2013, 199.

uvidíme tuto dvoupólovost – „správné“ – „chybné“ použití. Tím, že si předškolní dítě hraje s mateřským jazykem, opakuje pojmy, vytváří nová slova a sousloví – učí se jazyk používat gramaticky, ale i významově. Je to jako s ostatními běžnými pojmy.²⁷ Rodič dítě opravuje gramaticky, ale zároveň mu zprostředkovává význam používaných pojmů. Důležité je, aby dítěti bylo vysvětleno, proč se něco používá a něco jiného nepoužívá. Ne ve smyslu zákazu: „tohle neříkej, to je ošklivé“, protože pak to významně bude opakovat s větším důrazem a při méně vhodných příležitostech, ale ve smyslu objasnění, proč je to jinak – např.: „Pán Bůh nemůže být zajíc, protože k zajíčkovi se nemůžeme modlit. Zajíčka můžeme vidět, Pána Boha však očima nevidíme, ale „vidí“ ho pouze naše srdíčko.“

Poznat svět dítěte rozhodně není jednoduché. Není to jen Pavlíček nebo Markétka od sousedů, ale je to bytost, která, když přijde na hodiny náboženství, má za sebou určitou cestu psychosociálního a spirituálního vývoje. Člověk, který se učil v rodinném kontextu, osvojil si české pojmy, rodinný styl, včetně řeči a používání náboženských pojmů. Každý, kdo pracuje s určitou věkovou skupinou dětí, by si o ní měl osvojit základní poznatky z vývojové psychologie, včetně spirituálního vývoje dítěte. Měl by se vzdělávat v nových katechetických a nábožensko-pedagogických přístupech, protože ty přináší nejen nová pochopení dětskému světu, ale i impulsy, jak s dítětem a jeho světem pracovat, ale i to, jak mu rozumět. Neznamená to, že musí katecheta umět všechno, ale že má být otevřený pro to, hledat porozumění pro každé dítě specificky, tj. i pro jeho specifické výroky a potřeby.

V jednom rozhovoru mi pětiletý chlapec řekl, že neví, jestli Bůh existuje a že třeba neexistuje. Věřící matka to slyšela a snažila se mi po rozhovoru vysvětlit, že dítě skutečně duchovně vedou. Kromě toho, že předškolní dítě nemá dostatečně vyvinuté formulační schopnosti, vyplynula z rozhovoru i další zjištění. Prarodič není věřící, a proto s dítětem hovoří jinak než jeho rodiče. Osamocený výrok dítěte matku překvapil. Dítě však během rozhovoru vícekrát vyjádřilo (v jiné souvislosti) přesvědčení o existenci Boha („umí stvořit člověka, zvířata“, „duše jde za Pánem Bohem po smrti“ apod.), které propojilo i s vírou v něj. Proč dítě jednou tvrdí, že Bůh neexistuje a současně tvrdí i to, že existuje a že se stará o konkrétní skutečnosti? Je to jednak vlivem dospělých – dvojí přístup v rodině, jednak se zde ukazuje to, že mladší dítě nemá problém slučovat paradoxní vyjádření. Zatímco dospělý si řekne, že buď něco existuje, nebo

²⁷ Více viz Noemi BRAVENÁ – Jakub PIVARČ, *Lidská řeč – její pochopení a interpretace dítětem*, in: Ján LIGUŠ a kol., *Prakticko-teologické aspekty mezilidské komunikace*, Sokolov, Flavia Viera, 2019, 151.

neexistuje, předškolní dítě a mladší školák může tyto výroky spojit nebo je může střídat. Dvoupólovost výroků patří k tomuto věku.²⁸

Rozhovor

V každé věřící rodině se odehrávají spontánní a cíleného rozhovory, v rámcich kterých se verbalizují transcendentní obsahy, vzniká porozumění nebo naopak nedorozumění mezi rodiči a dětmi.

a) Spontánní rozhovor během dne

Předávání náboženských obsahů se uskutečňuje v rozhovorech, které vznikají během dne, kdy děti samy pokládají nejrůznější otázky odrážející jejich představu o světě. Mladší děti se ptají: „Kde bydlí Bůh?“, „slyší nás Bůh?“, „proč Bůh stvořil pavouka?“, starší děti se ptají: „jak vypadá Bůh?“, „je Bůh spravedlivý?“, „jak může být současně tady i tam?“ apod. Zde rodič reaguje velmi rád, protože je na první pohled jasné, že se bude se svým potomkem bavit o něčem, co souvisí s vírou. Jak si ukážeme na základě následující ukázky, děti mnohdy začínají rozhovor o křesťanském tématu jinak, než si představujeme. Nelogická sdělení v rodičích mnohdy nevyvolají otázky, ale pomyslí si, že si dítě něco pro sebe zase povídá.²⁹

- T (4,5 let): Maminko, přál bych si, aby mě spapala ryba.
- M (matka): Proč?
- T: No, abych se někam podíval.
- M: To už by ses asi nikam nepodíval, to bys byl v jejím břichu!
- T: Ale ano, podíval, VÍŠ?

Dětský egocentrismus v tomto případě znamená, že si dítě myslí, že rodič přesně ví to, o čem mluví. Jenže, rodič mnohdy netuší, jaký podnět může mít dítě na mysli. I maminka z naší ukázky chvíli nevěděla, a pak si vzpomněla, že si před určitou dobou četli společně biblický příběh.

- M: Aha, ty jsi myslel, že se podíváš na jiné místo jako prorok Jonáš?
- T: Ano, tam byla TA velká ryba.

Z této ukázky vidíme, že reagovat na svět dítěte skutečně není mnohdy jednoduché a klade velké nároky na vnímavost rodiče. Možná, že mnoho z těchto podnětů zůstává během dne bez povšimnutí. Z ukázky je zřejmé, že

²⁸ Více viz Noemi BRAVENÁ, Theologische Gespräche in der Familie, in: Thomas SCHLAG - Hanna ROOSE - Gerhard BÜTTNER, „Was ist für dich der Sinn?“, *Kommunikation des Evangeliums mit Kindern und Jugendlichen*, Jahrbuch für Kinder- und Jugendtheologie, sv. 1, Stuttgart, Calwer Verlag, 2018, 87.

²⁹ K problematice dětského výroku o transcendentních obsazích více viz Noemi BRAVENÁ, Children and veiled transcendence, in: Mireia RYŠKOVÁ (ed.), *Seeking God's Face*, Praha, Karolinum, 2018, 290-291.

příběh dítě zaujal. Možná jinak než bychom si představovali. Když dítěti vyprávíme určitý příběh, nezapamatovává si všechno, ale určité motivy, které si v rámci dalšího čtení nebo vyprávění prohlubuje. Tyto motivy dítě artikuluje často v časovém odstupu a bez obsahové návaznosti, proto je pro rodiče na ně velmi těžké reagovat.

b) Cílené rozhovory o víře

Cílené rozhovory o víře probíhají v rodině buď na základě nějakého konkrétního podnětu, nebo v rámci uspávacího rituálu. Večerní³⁰ nebo u menších dětí odpolední uspávací rituál³¹ je dobou přechodu dítěte z aktivní činnosti ke spánku. Je vyplněn činnostmi, která má dítě na usínání připravit. Doba a průběh je v každé rodině specifický. Obsahuje nejen zpěv písní, čtení dětské literatury, Bible, modlitbu, ale večerní rituál navíc i rozhovor o proběhlém dni, společné hry, polštářovou bitvu atd.). Jak ukazuje Ch. Morgenthaler cílené rozhovory o víře před spaním nejsou pro rodiče tím nejpodstatnějšími.³² Tady asi každého čtenáře napadne, proč? Není to proto, že by rodiče nedostatečně doceňovali biblické příběhy nebo duchovní skutečnosti, je to proto, že večerní uspávací rituál slouží:

- ke společnému bytí – jeden z rodičů přichází pozdě z práce a je to jediná možnost, jak být s dětmi;
- něco se přes den odehrálo a zde je šance se k tomu ještě jednou vrátit (Ef 4,26: „Hněváte-li se, nehřešte. Nenechte nad svým hněvem zapadnout slunce.“);
- rekapituluje se den a řeší se praktické věci na druhý den.

I přes tyto priority rodičů vidíme něco velmi důležitého. To, co je součástí uspávacího rituálu je velmi důležité pro děti i rodiče, tj. je-li obsahem NĚCO z křesťanské lásky nebo být nepravdělně NĚCO z biblických příběhů – dítě to vnímá jako důležité. Tento spontánní jev víry v každodennosti je velmi zajímavý a ne všichni si uvědomují jeho hloubku. Každodenní problematiky volně přecházejí v duchovní a naopak. Mezi školkou, školou, naší radostí, starostí,

³⁰ Ch. MORGENTHALER jako první zkoumal uspávací rituál přímo v rodinách, více viz Christoph MORGENTHALER, *Abendrituale, Tradition und Innovation in jungen Familien*, Stuttgart, Kohlhammer, 2011.

³¹ Má výzkumná sonda ukázala, že musíme u menších dětí počítat i s odpoledním uspávacím rituálem, který má sice jinou podobou než ten večerní, ale je to doba v mnoha rodinách specificky ritualizovaná. Více viz Noemi BRAVENÁ, *Theologische Gespräche in der Familie*, in: Thomas SCHLAG - Hanna ROOSE - Gerhard BÜTTNER, „Was ist für dich der Sinn?“, *Kommunikation des Evangeliums mit Kindern und Jugendlichen*, Jahrbuch für Kinder- und Jugendtheologie, sv. 1, Stuttgart, Calwer Verlag, 2018, 78-91.

³² Christoph MORGENTHALER, *Abendrituale, Tradition und Innovation in jungen Familien*, Stuttgart, Kohlhammer, 2011, 129-130.

hněvem, obědy, sportem, pohádkou – u toho všeho je Bůh přítomen. Dítě nevnímá to, že pohádka trvá 15 minut a modlitba 2 minuty, biblický příběh trvá 5 minut a polštářová bitva 15 minut, objetí rodičem 20 sekund a slovo promiň 1 sekundu - všechno tvoří integrální součást, protože je to život a patří to k sobě – neexistuje jen TO profánní a jen TO duchovní, obojí tvoří jednotu. Je v tom určitá inspirace pro spolubytí, které se s věkem dětí vytrácí.

V rámci malé výzkumné sondy v rodinách rezultují zajímavé závěry pro katechety a náboženské pedagogy, které aplikují na prostředí mimo domov dítěte:

- Svět dítěte tvoří každodennost i duchovno, které jsou velmi úzce spojeny – proto jsou děti velmi vnímavé na to, když stojí tyto dvě skutečnosti v rozporu nebo, když se na každodennost zapomíná (dítě se potřebuje napít, odpočinout si atd.).
- Pro dítě je důležité, na jakém místě se odehrává náboženská výchova: dětský pokoj, postel rodičů nebo obývací pokoj znamená pro dítě pocit jistoty a bezpečí. Je místem, které si upravujeme tak, aby se nám líbilo. Jedna dívka odmítla chodit na výuku náboženství na faru (5 let), protože se jí to tam nelíbilo. Pocit jistoty a bezpečí byl částečně podpořen katechetou/tkou či učitelem/lkou, dítě však do tohoto pocitu zahrnuje i místo, kde se setkání odehrává. Má být přívětivé nejen pro dětské smysly³³, ale dítě v něm má zanechat nějakou svou stopu, aby to bylo „jeho“ místo. Neznamena to nutně pomalování stěn, ale např. výstava obrázků, společné koláže.
- Dítě je aktérem náboženské výchovy. Doma je zvyklé, volit si např. knížku, z které se bude číst nebo téma rozhovoru. To je v rámci katechetické přípravy již dané. Má však dítě jinou možnost být tvůrcem nebo spolutvůrcem? Kreslit, číst text, asistovat, něco vytvářet a hovořit? Dali jsme dětem někdy vybrat, o čem si chtějí příště povídat? Na takovou otázku nám zřejmě mladší dítě neodpoví, ale když mu ukážeme dva nebo tři obrázky s příběhem, řekne svou volbu.
- Předávání transcendentních obsahů u mladších dětí v rodině často připomíná chaos – probíhá více aktivit najednou, děti si prohlížejí obrázky, čtou s rodičem text, různě se „vrtí“ a vstupují do rozhovoru. Mimo domov dokáží soustředěně sedět, ale po čase také tato fáze „nepokoje“ přichází. Dítě si ze setkání neodnáší jen informace, blízkost Boží přítomnosti, ale i vnitřní pocit z celého setkání: bylo to příjemné nebo nepříjemně dlouhé? Vší máme-li si rodičů, a řada z nich to činí zcela

³³ Noemi BRAVENÁ, Specifika kázání pro dětské posluchače, in: Ján LIGUŠ - Tomáš BUTTA - Pavel KOLÁŘ a kol., *Studie z homiletiky: Kazatelství v kontextu tradice a přítomnosti*, Brno, L. Marek, 2014, 276.

spontánně, mírní rodinný „chaos“ rozdělováním pozornosti, a když zjistí, že dítě něco nebaví, nabídnou mu jiný podnět. Mladší dítě, které se nenudí, nezlobí. Jenže naše příprava na katechezi nebo výuku náboženství na papíru s touto variantou většinou nepočítá. Za léta praxe mohu říci, že toto je na náboženské výchově to nejtěžší – umět vyhodnocovat dětskou pozornost během setkání s dětmi a zařazovat nové podněty nebo aktivity podle jejich potřeb. Před setkáním s dětmi máme konkrétní plán, ale máme tam i sloupec „co kdyby... (děti zlobily)“? Mnohdy je to ohromný výkon – nezrealizovat to, co si katecheta nebo náboženský pedagog připraví (neodpovídá to věku dítěte, aktivity jsou složité, na otázky není žádná odezva...). Neznamená to krátit Boží poselství, ale učinit jej přitažlivým pro svět dítěte. Toto je největší výzva pro současnou náboženskou výchovu dětí, kde právě rodiny a jejich práce s dětmi může být velmi inspirativní.

Dvě aktuální problematiky náboženské výchovy

Nyní se zaměříme na dvě aktuální problematiky, které otevřela současná náboženská pedagogika. Čtenář zřejmě nenajde odpovědi, ale podněty z praxe a konkrétní otázky, které jsou s tím spojeny.

Jak se učíme náboženský jazyk?

Praxe ukazuje, že: křesťansky socializované děti nerozumí běžně používaným slovům i přesto, že je vyslovují. Jedná se např. o pojmy: spása, Spasitel, vzkříšení. Podívejme se na následující ukázkou z jednoho mého výzkumu:

V: Co pro vás znamená Pán Ježíš, děti?

CH (10 let): Že je Spasitel.

V: A co je Spasitel?

CH: hm.... To bych taky rád věděl.

První větší výzkum náboženských pojmů ukázal, že slovník katolického mládežníka v Německu obsahuje 5 nejpoužívanějších slov: Bůh, amen, Kristus, boží království, víra.³⁴ Ukazuje to na fakt, že máme-li děti lépe učit náboženský jazyk, musí se s tím začít již v předškolním věku.

Dítě se nejdříve učí náboženský jazyk spontánně jako součást mateřského jazyka za pomoci symbolů. Když dítě vidí v pohádce o Krtečkovi jeho sepnuté ruce, zavřené oči a v bublině přání auta – ztotožní to se slovem modlit se. Neumí-li toto slovo, použije např. amen (chlapec 2,5 let). Co to ukazuje? Dítě zřejmě při modlitbě pochopilo, že to, co dělá je modlitba

³⁴ Stefan ALTMAYER, *Fremdsprache Religion? Sprachempirische Studie im Kontext religiöser Bildung*, Stuttgart, Kohlhammer, 2011.

a ztotožnilo si to se slovem, které dokáže vyslovit: „Amen“. Když uvidělo stejná gesta v jiném kontextu, přiřadilo k tomu již osvojený náboženský pojem. Problém však je v tom, že dítě z naší ukázky neumí říci, proč to řeklo a rodič má dvě možnosti odpovědi: ano, on se modlí; ne, on se nemodlí. Tím dítěti řekne, zda i to, co vidí je tím, za co to dítě považuje. Následně dítě zpřesňuje jednotlivá slova, učí se slovní spojení a jednoduché věty.

- Proč se však hovoří o tom, že náboženský jazyk je ve skutečnosti odcizeným jazykem? Je to zřejmě proto, že náboženský jazyk se učíme spolu s rodným jazykem bez toho, aby se rozvíjel stejně jako ten rodný.³⁵
- Když je dítě malé a nezná nějaké české slovo, snažíme se mu ho vysvětlit. Problémem je, že dítě většinou neřekne, že nerozumí náboženskému pojmu, protože ono mu rozumí po svém. Dospělý však toto porozumění nezjišťuje a tím v dítěti utvrzuje chybné nebo velmi vágní pojetí.
- Když dítě začne hovořit v souvislých větách, chováme se přesně tak jako člověk hovořící na cizince: zrychlíme, nevysvětlujeme a předpokládáme porozumění. Kolikrát jsme v zahraničí příkyvovali a nevěděli jsme, o co se jedná? Každý z nás to zažil. Je-li náboženský jazyk odlišný od mateřského, jak na to poukazuje nejnovější vědecká diskuze, pak to zřejmě vyžaduje změnu našeho výchovného přístupu. Můžeme argumentovat tím, že když dítě vyrostě, tak to pochopí samo, protože my jsme to také nějak pochopili a uvěřili jsme. Podívejme se na to však z jiné perspektivy: Kolik dětí z věřících rodin opustí církev? Kolik dětí nemá o duchovní věci zájem po prvním sv. přijímání?

Jaké otázky z řečeného plynou pro ty, kterým záleží na dětech:

- Jak konkrétní dítě rozumí náboženským pojmům?
- Dítě se v rodině učí pojmy odtrženě od kontextu církevního společenství. Z toho plyne otázka, zda dítě rozumí pojmům např. v kontextu liturgie?
- Mnoho rodičů nezná některé obsahy pravd víry, což má vliv na děti: dětem neříká nic výraz Boží Trojice, hřích, Desatero, často si také myslí, že Duch Svätý je holubice. Otázkou je, jak můžeme tyto pojmy zprostředkovat dětem, aniž bychom je vysvětlovaly dalšími nesrozumitelnými slovy?
- Málo vedeme děti k rozvíjení symbolického myšlení.³⁶ Přesto je to právě symbol, který dítě používá dříve, než dokáže mluvit. Vysvětlujeme dětem symboly, s nimiž se běžně setkávají a hledáme s nimi nová

³⁵ Noemi BRAVENÁ, Children and veiled transcendence, in: Mireia RYŠKOVÁ (ed.), Seeking God's Face, Praha, Karolinum, 2018, 292.

³⁶ Ludmila MUCHOVÁ, Vyslovit nevyslovitelné. Didaktika uvádění do světa symbolů, Brno, CDK, 2005, 68-69.

symbolická vyjádření (jak lze nakreslit věřícího člověka, to, že si lidé odpustili apod.?)

Dva světy a přesto jeden

Přírodovědecký a náboženský svět tvoří naší realitu. Dospělý věřící člověk se s tímto faktem vyrovnává po svém. Dospělý člověk přijal, že věda nepodává důkaz existence Boha, protože ví, že Boha lze vnímat jiným způsobem. U dospělého nastalo něco, co sám možná ani nezaregistroval – sloučil si paradoxní výpovědi o světě do jednoho myšlenkového konceptu – ve smyslu: ve viditelném světě to nějak funguje, v neviditelném jiným způsobem. Sice všechno nechápe a nemá dostatečné odpovědi, ale naučil se na pomezí těchto dvou světů žít.

Předškolní dítě přistupuje k této koexistenci dvou světů jinak. Nedokonalé vnímání přírodních zákonů (dítě má problém se zákonem zachování množství, hmotnosti aj.) mu umožňuje bezproblémové vnímání paradoxů.³⁷ Na rozdíl od dospělého namaluje svou představu o světě tak, že na stejném nebi letí barevné letadlo a vedle něj ještě barevnější anděl. Ještě se bude divit, že to dospělý „nevidí“ také tak. U dítěte se tento způsob myšlení označuje pojmem „hybridní myšlení“.³⁸ Možná bychom o takovém dítěti řekli, „má zkreslený pohled na svět“. Ale má ho skutečně zkreslený? Filozof výchovy J. Michálek posadil malé dítě na práh platonské jeskyně, protože se dítě podle něj může podívat ven (vidět záblesky pravdy), ale výchovou je strháváno do říše stínů.³⁹ Je to jenom naše přání vidět takto děti, nebo ve své nedokonalosti vlastní něco dokonalého? Pro náboženskou výchovu z toho plyne jeden zajímavý závěr: pro předškolní dítě je Bůh bezproblémovou součástí světa jako celku. S rozvojem logických operací je tato specifická koexistence přírodovědeckého a náboženského světa zpřehledňována a rozštěpena.

Z těchto zjištění plyne řada otázek, na které nemáme dosud odpovědi: tj. jak výchovně přistoupit k tomu, že starší děti dělí svět na dva a podle toho se i chovají (jiným způsobem v církvi a ve škole)? Jak zprostředkovat dítěti adekvátně věku, že je jen jeden svět, a to Bohem smířený svět (2Kor 5,19: „Neboť v Kristu Bůh usmířil svět se sebou. Nepočítá lidem jejich provinění a nám uložil zvěstovat toto smíření.“). To by mělo být velkou současnou výzvou, protože člověk nepotkává Boha „mimo tento svět“, ale uprostřed své

³⁷ Noemi BRAVENÁ, „*Nezabývej se jen sám sebou...*“. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*, Praha, UK PedF, 2016, 135-140.

³⁸ Gerhard BÜTTNER, Dieterich VEIT-JAKOBUS, *Entwicklungspsychologie in der Religionspädagogik*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 2013, 90.

³⁹ Jiří MICHÁLEK, *Topologie výchovy: místo výchovy v životě člověka*, Praha, OIKOYMENH, 1996, 66.

každodennosti. To neznamená směřování Boha se světem, ale nazření jeho působení ve světě: „skutečná křesťanská víra není něco, co bylo přidáno k životu, ale je to cosi, co se týká lidského života přímo v jeho centru“.⁴⁰

Rozhovor o Bohu

Abychom nekončili pouze otázkami, podívejme se na to, jak ke slučování paradoxů přistupujeme ve věcech víry. Jsou to mnohdy velmi spontánní dialogy, které ukazují něco naprosto jedinečného. Ukážeme si to na rozhovoru otce s předškolní chlapcem (4 roky), který proběhl nad textem z knížky pro děti od anglické spisovatelky Elizabeth Liddle. Knižka se jmenuje Pip a začátek nebe („Pip and the adge of heaven“) a vypráví o chlapci jménem Pip, který si sám pokládá otázky a hledá na ně odpověď. Knižka vede děti k tomu, že viditelný svět je světem, kde bydlí Bůh. Otec v následující ukázce začíná rozhovor myšlenkou, která je vyslovena v závěru knížky, tj. že Bůh je: 1) tam, kde jej lidé mají rádi a za 2) kde jsou lidé, které má rád Bůh. Na tomto místě začíná nebe.

- T: Žije Pán Bůh tam, kde začíná nebe (mezi námi - NB)? Co si myslíš?
- M: Že ne.
- T: Kde žije?
- M: Pán Bůh žije v nebi, ale nevidíme ho.
- T: Kde je to nebe?
- M: Za oblohou.
- T: Za oblohou? Myslíš, že až tak daleko je Pán Bůh? Tak, proč, když se k němu modlíme, tak nás slyší?
- M: No proto, že on je v našem srdíčku.
- T: Aha, ale naše srdíčko není za oblohou.
- M: On nás může uslyšet, i přesto, že naše srdíčko není za oblohou. Tak i tak nás může slyšet.
- T: Tak on může být za oblohou i v našem srdíčku?
- M: mh (ano).

V rozhovoru vidíme myšlenkový posun dítěte. Dítě na vstupní otázku odpovídá: Bůh je v nebi (za oblohou) a není na zemi. Rodič vede dítě k tomu, že přece Bůh musí být i nějakým způsobem na zemi, protože se k němu modlíme. Dítě samo našlo odpověď, že Bůh je nejen za oblohou, ale i v našem srdci a na tomto spojení dvou světů – nehmotného a hmotného si trvá. I přesto, že to nedokáže vysvětlit, vidíme, jak jedna otázka rodiče dovedla dítě k pozměnění náhledu na to, kde žije Bůh, tj. že to není jenom mimo svět člověka. V závěru dítě zastává jiné tvrzení než na začátku rozhovoru: Bůh je v nebi (za oblohou) a zároveň i na zemi (v našem srdci). Tím by rozhovor mohl končit a všichni by

⁴⁰ Aleš OPATRŇÝ, *Bůh a všední život*, in: <http://www.pastorace.cz/Knihovna/06-Uvaha-V-Buha-vsedni-zivot.html>. (6. 10. 2016).

byli spokojení. Rodič však jde ještě dál v tomto rozhovoru a vede dítě k nazření určitého paradoxu: Bůh je v nebi i v našem srdci, ale zároveň může být v nebi a nebýt v našem srdci. Podívejme se, jak rozhovor pokračuje dále:

T: Když zlobíme... „Pán Bůh se možná tady musí jít někam schovat, tam do toho nebe za mraky.... Nechce se dívat na to, jak se lidé hněvají a jak si dělají naschvály, víš?

Věta, kterou rodič řekl zcela spontánně a více ji nerozvedl, má skrytou paradoxní otázku – jak může Bůh být i nebýt v lidském srdci? Proč platí, že Bůh je v nebi, ale pouze za určitých okolností v srdci člověka? Rodič chtěl svým konstatováním dítěti poukázat na to, že Bůh není automaticky v srdci člověka, ale že je to člověk, který Bohu své srdce otvírá a snaží se v životě uskutečňovat to, co se líbí Bohu: „Blaze těm, kdo mají čisté srdce, neboť oni uvidí Boha.“ (Mt 5,8).

Z rozboru ukázky vidíme, že někteří rodiče spontánně vedou děti k chápání paradoxů v rozhovoru o Bohu. Možná, že sami můžeme začít vnímat, jaké paradoxy díky víře nejen přijímáme, ale vidíme v nich hluboký smysl.⁴¹

Závěr

Výchova dítěte v rodině není jen záležitostí rodičů, nýbrž celého církevního společenství, které nese díl zodpovědnosti za každé dítě ve sboru. Z té plynou např. tyto podněty:

- poznávat více rodiny a kontext jejich výchovy;
- poznávat svět dětí i je samotné, tj. hovořit s nimi;
- nechat rodiny i děti hodnotit nás samotné a učit se z jejich podnětů;
- učit děti (možná i rodiče) lepšímu porozumění náboženských pojmů – vést dialogy, nacházet paralely, vést k prožitku, k symbolice;
- podílet se na tvorbě didaktických materiálů (jiné jsou děti ve městech, jiné na venkově, jiné jsou děti s poruchami chování atd.);
- začít diskuzi o tom, že existuje pouze jeden svět, jehož Pánem je Bůh;
- vést děti k víře v osobního Boha, protože on je tím, kdo působí v našem srdci a uschopňuje nás k přijetí paradoxů v teologii i na pomezí dvou světů (přírodovědného i náboženského).

⁴¹ K designu celého výzkumu viz Noemi BRAVENÁ, Theologische Gespräche in der Familie, in: Thomas SCHLAG - Hanna ROOSE - Gerhard BÜTTNER, „Was ist für dich der Sinn?“, *Kommunikation des Evangeliums mit Kindern und Jugendlichen*, Jahrbuch für Kinder- und Jugendtheologie, sv. 1, Stuttgart, Calwer Verlag, 2018, 80.

Použitá literatura

- ALTMAYER, Stefan, *Fremdsprache Religion? Sprachempirische Studie im Kontext religiöser Bildung*, Stuttgart, Kohlhammer, 2011.
- BRAVENÁ, Noemi, „*Nezabývej se jen sám sebou...*“. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*, Praha, UK PedF, 2016.
- BRAVENÁ, Noemi, Dítě teologem. Nábožensko-pedagogická reflexe dětského prožívání transcendence, in: Mireia RYŠKOVÁ - Mlada MIKULCOVÁ, *Myšlení o transcendenci*, Praha, Mervart, 2013, 199-220.
- BRAVENÁ, Noemi, Children and veiled transcendence, in: Mireia RYŠKOVÁ (ed.), *Seeking God's Face*, Praha, Karolinum, 2018, 290-304.
- BRAVENÁ, Noemi, Náboženská výchova v rodině a svět dítěte, in: Mariusz KUZNIAR - Tereza MYSLILOVÁ, *Rodina a její role v náboženské výchově, X. celostátní katechetický kongres Třešť 26. - 29. 10.2016*, Praha, ČBK, 2017, 125-138.
- BRAVENÁ, Noemi, Specifika kázání pro dětské posluchače, in: Ján LIGUŠ - Tomáš BUTTA - Pavel KOLÁŘ, a kol., *Studie z homiletiky: Kazatelství v kontextu tradice a přítomnosti*, Brno, L. Marek, 2014, 269-284.
- BRAVENÁ, Noemi, Theologische Gespräche in der Familie, in: Thomas SCHLAG - Hanna ROOSE - Gerhard BÜTTNER, „*Was ist für dich der Sinn?*“: *Kommunikation des Evangeliums mit Kindern und Jugendlichen*, Jahrbuch für Kinder- und Jugendtheologie, sv. 1, Stuttgart, Calwer Verlag, 2018, 78-91.
- BRAVENÁ, Noemi, PIVARČ, Jakub, Lidská řeč – její pochopení a interpretace dítětem, in: Ján LIGUŠ a kol., *Prakticko-teologické aspekty mezilidské komunikace*, Sokolov, Flavia Viera, 2019, 149-157.
- BÜTTNER, Gerhard, VEIT-JAKOBUS, Dieterich, *Entwicklungspsychologie in der Religionspädagogik*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 2013.
- Gravissimum educationis* (1965), čl. 3, 535, in: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Praha, 1994.
- MICHÁLEK, Jiří, *Topologie výchovy: místo výchovy v životě člověka*, Praha, OIKOYMENH, 1996.
- MORGENTHALER, Christoph, *Abendrituale, Tradition und Innovation in jungen Familien*, Stuttgart, Kohlhammer, 2011.
- MUCHOVÁ, Ludmila, *Vyslovit nevyslovitelné. Didaktika uvádění do světa symbolů*, Brno, CDK, 2005.

OPATRŇÝ, Aleř, *Bůh a všední život*, in: <http://www.pastorace.cz/Knihovna/06-Uvaha-V-Buh-a-vsedni-zivot.html>. (6. 10. 2016).

PhDr. ThDr. Mgr. Noemi Bravená, Th.D., Ph.D.